

- Kandler, Retna
- Luciani, Tommaso

230,255

MIHO DEBELJUH

**RUKOPISI I OSTALA POVIJESNA GRAĐA
U NAUČNOJ BIBLIOTECI U PULI**

(V DIO)

(Vidi sv. XX Vjesnika Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, str. 167—230)

I

KUTIJA XII (nastavak)

U ovom dijelu prepiske nailazimo i na tri svećenika, suradnika, koje je Kandler cijenio. To su Kanfanarac Basilisco, Sponza i Cavalli iz Trsta. Lucianiju, koji se slobodno kretao u ovim austrijskim krajevima, davao je brojne upute pred njegov odlazak u predio koji se proteže od Plomina preko Sisola do Lovrana. Kao dobar poznavalac pokojnog Rossettija, osuđuje Bencovu biografiju o toj ličnosti. Kandler odlučno izjavljuje da je Rossetti bio aristokrat i »austriacone«, te da se užasavao i pri samoj pomisli na pojam demokracije.

Kandlera je, pri kraju života, pogodila djelomična paraliza. I pored te opake bolesti, nastavlja sa svojim radom kao da se ništa nije dogodilo, te poručuje Lucianiju i Amorosu, koji su išli u obilazak Lovrana, Voloskog i drugih mjesta, svoje savjete. To isto čini, poznavajući odlično te krajeve, preko njih, i za svog suradnika lovranskog svećenika te za Clesiusa. Zanimljivo je da se Kandler godinama zanimao i za hidrologiju. Posebno je tragao za mnogobrojnim istarskim izvorima vode s ove i s one strane Učke, pa je poznavao podjednako i najzabačenije predjele ovog poluotoka te veća središta poput Lovrana, Klane, Postojne i drugih. Lucianija je redovno izvještavao o svakodnevnom životu i događajima u gradu Trstu, od uličnih razbojstava i nasilja do raznih novosti političke naravi. Kandler je dugo vremena poticao inicijativu za »prečišćavanje« imena sela, kaštela i predjela, pa je pokušao animirati u tom pravcu i katastarsku administraciju. Bio je svjestan težine takvog postupka, jer su se u narodu davno uvriježili pojmovi kao

što su »katastar, parcele, šteure, Berdo, Hrib, Patocco«. Otuda i njegova preokupacija brojnim toponimima u slovenskom i hrvatskom dijelu Istre, a i drugih regija, za koje se on zalagao da poprime talijanski oblik s obzirom na njihovo davno obilježje iz rimskog doba.

Kandlerove postavke i tumačenja nailazili su na brojne otpore, pa je tako i njegov pokušaj da dotjera svoje pisanje s jezične strane prahvaćen s ironijom, uz podsmijeh i naziv »italianissimo«. U svojim pismima rado govori o političkim zbivanjima u saborima, u Trstu, te o žestokim prepirkama između slovenskih i talijanskih poslanika. Godinama je održavao službene veze s Porečkim saborom, a i privatne s Amorosom, Polesinijem, de Franceschijem i drugim ličnostima. Za rad te institucije nalazio je često vrlo pohvalne riječi, što nije bio slučaj i s drugim srodnim društveno-političkim ustanovama. Kandler nije odobravao političke razmirice, do kojih je dolazio često, jer je smatrao da bi bilo korisnije pomiriti se i raditi konkretno zbog vječno prisutne opasnosti »s vrha«. Njegova osobita zasluga je svakako i to što je pokrenuo pitanje ustanovljenja muzeja lapidarija, pa je u tome i postigao određeni početni uspjeh u animiranju službenih lica iz Porečkog sabora i pojedinih istarskih podeštata.

Osobito je zanimljivo njegovo rasuđivanje o Vlačiću i njegovu djelu, koje je, kao i prilikom njegovih donošenja ocjena o drugim velikim ličnostima iz prošlosti, dosta smjelo. O Vergeriju je izrekao najteže riječi osude, tvrdeći da nije bio ni krišćanin i teolog, već odbačeni i ljutiti ambasador. Njegov život i djelo proučavao je Kandler u svojoj osamnaestoj godini života, ali je od toga odustao s gnušanjem kada je naišao na činjenicu da je Vergerije htio proglasiti sebe Slavenom u namjeri da se domogne biskupske časti u Trstu ili u Modrušu. Prema Kandlerovu sudu, takvih slobodnih mislilaca ima u Trstu stotinjak, koji su zapravo »tagliatori di carne« i pljačkaši banaka, pa se s takvom svjetinom ne može doći do slobode i civilizacije. Kandler je pomno pratio sva politička i društvena zbivanja, pa se naročito zanimao za držanje pojedinih uglednih ličnosti, kao što je bio Dobrila, te je pri tome podvrgao ironiji njegove sljedbenike, kao i demokrate iz Rovinja i Poreča, naglasivši da u tim mjestima nije nikada postojalo plemstvo. Podjednako je »presudio« i Muciju iz Kopra, istakavši da je potjecao iz Padove i da se ranije zvao Nuz, koji je sebe proglasio potomkom Mucija Scaevole. U svojoj prepisci dotakao je i pitanje brojnih zatvorenika u Trstu, pisao o anonimnoj prijatnji upućenoj njegovoj ličnosti, o svom stajalištu prema »dottorazzima«, o tradicionalnom slobodnom načinu mišljenja i kretanja raznih nacionalnosti u Trstu, o građi koju je dostavio za Istarsku bibliografiju, o tisuću prikupljenih članaka za »Dodatak«, o radu na proučavanju rimske historije Trenta.

Kandler ne krije svoju duboku antipatiju prema crkvenim ličnostima, pa izričito traži od Lucianija da mu ne govori ni o Vergeriju, ni o Rimu, ni o Koncilu. Stekao je životno iskustvo u pogledu svećenika raznih religija, pa ga to sve dovodi do nedvojbenog zaključka da su oni »tutto un mestiere«.

O radu na otkrivanju sadržaja epigrafa, poučen jednim ranijim negativnim iskustvom, obraća se brojnim stručnjacima radi najboljeg rješenja, ali o svakom daje i svoja moguća objašnjenja kao i o najstarijim događajima.

Kandler ocjenjuje negativno Valussijev rad o Jadranu, ukazujući na osnovne propuštene elemente, o kojima autor nije vodio računa. U svojim

daljim porukama Lucianiju spominje neredu u Kopru, raspuštanje parlamenta i sabora, te kriva tumačenja nekih problema i događaja u pojedinim novinama. Ne krije i bojazan za svoju osobnu sigurnost, jer su u posljednje vrijeme novinari izvrgnuti fizičkom nasilju. Predmet njegova proučavanja bili su i istarski melosi, ali se nije usuđivao objaviti i svoj rad o tome zbog negativne kritike; zato traži Lucianijevu suradnju u uspoređivanju labinskog, creskog, bakarskog i drugih narodnih melosa, ne bi li ovakvom sintezom mogao »dobiti« stari liburnijski melos.

Kandler ne krije svoju ljutnju u odnosu na »progresivni Trst«, na zabrane koje mu onemogućuju dalje objavljivanje napisa, na pojedince koji koriste njegovu građu pa je štampaju kao svoju, ne spominjući ni njihovo ime. Društva, odgovorna lica iz redakcija časopisa, Buttazzoni, Marsich, Righetti i mnoge poznate ličnosti ignorirali su u potpunosti Kandlera, pa je on bio prisiljen da, preko Lucianija i u vidu pisama, objavljuje svoje brojne napise. Jednako su postupili i u redakciji videnskog časopisa »Conservatore« ne prihvativši njegove radove za tisak.

U novembru 1870. god. dao je ostavku na službu u namjeri da se definitivno povuče u krug obitelji, odnosno, kako sam kaže, da se pripremi za budući život — stol i krevet.

Prisvajanje antičkih i drugih vrijednih predmeta bilo je prisutno svugdje u svijetu od davnina, pa tako i u ovim našim krajevima, osobito u prošlom stoljeću kada je interes za istraživanjem starina bio u punom jeku. Kandler je u svojoj ulozi pasioniranog konzervatora nastojao da ostanu na svom mjestu ili da budu pohranjeni u Trstu. Stoga se nije ustručavao da u svom pismu imenuje prof. Conzea, prof. Michaelisa, Helzengera pa i svoga intimnog prijatelja Lucianija, koji su, prilikom obilaska pojedinih lokaliteta ovog poluotoka, odnijeli neke predmete te su ih predali raznim evropskim muzejima.

Te i druge preokupacije zaokupljale su već teško bolesnog Kandlera, čiji će se život ugasiti svega nekoliko tjedana poslije posljednje poruke Lucianiju, jednom od najpouzdanijih i najvjernijih njegovih prijatelja.

II

Broj 97

P. Kandler — T. Luciani

Labin, 26. i

Trst, 29. juna 1869.

Kandler javlja Lucianiju da je primio vijesti o svećeniku Basiliscu iz Baderne koji je pretražio Linski kraj, a vjeruje da je on to lako obavio s obzirom na to da je rodom iz Kanfanara. Tom je svećeniku uputio i podatke o jednoj kamenoj ploči koju je Matteo Rismondo prodao nekom mornaričkom oficiru za četiri forinta. Kandler se suglasio s Basiliscu u njegovoj pretpostavci da se nekada Lim protezao sve do Dvigrada. Posebno računa i na pomoć koju bi mu mogao pružiti svećenik iz Lubenica za krčke stvari. Amoroso se nalazi još uvijek u Trstu kao član komisije koja raspravlja o vodama.

Na kraju pisma nalazi se i Amorosova poruka o njegovu skorašnjem odlasku u Labin.

Labin, 8. i
Trst, 11. jula 1869.

Kandler piše o dvjema kaštelima na Sisolu, zapravo o Gracima, kako ih i on sâm naziva, od kojih se jedan nalazi između Sisola i Plomina, a drugi između Sisola i Lovrana. Tome dodaje i niz svojih tumačenja, odnosno podataka. Zatim govori o staroj cesti koja je vodila od Plomina do Sisola, i o drugoj koja je prolazila ispod Predola u smjeru Mošćenica. Covaz i de Franceschi su pisali o tamošnjim lokalitetima, pa bi se Luciani morao konzultirati s njima. O Predolu će mu dati pojašnjenja Covaz, a drugi Gradac bi trebao sâm istražiti. Kandlera »muči« izraz Bergut (sic!) i druga imena iz onoga kraja, jer ne zna naći neka željena tumačenja u jezičnom smislu. Pored brojnih drugih tumačenja koja se odnose na istraživanja tih mjesta što će ih uskoro Luciani posjetiti, Kandler spominje, pored Basilisca, kao moguće dobre suradnike još i svećenike Sponzu, te Cavallija iz Trsta, neki Savjet koji nije usvojio program, »bitke« sa Slovencima, Scampicchia koji je spreman da otputuje na otoke radi istraživanja. Na kraju piše o Basiliscu koji mu je uputio važne novosti o Metilianumu kod Sv. Mihovila nad Limom.

Labin, 15. i
Trst, 19. jula 1869.

Kandler daje ocjenu o nekom mozaiku, spominje neku veliku baziliku (vjerojatno krčku), o kojoj očekuje detaljnija obavještenja. Smatra da je Krk mogao biti podređen Sisku prije VI stoljeća. Napose piše o starim putovima, odnosno cestama koje su vodile iz Istre preko Sisola prema Kvarneru. Zatim govori o vojnoj karti Trsta i Pule, uspoređujući je sa svojom iz 1819, koja je ostala u »arhivu«, pa žali veliki trud koji je u taj posao uložio. Pored ostalih poruka, Kandler naglašava da je Bencova biografija o Rossettiju promašena stvar, jer ga on nije poznao te ga je proglasio cizalpinski demokrat, dok je on bio aristokrat i austrofil (austriacone). Rossetti se od pojma demokrat silno ograđivao, i to »tota anima, toto corpore«.

Kandler daje vrlo pohvalnu ocjenu o Buttazonijevoj monografiji o rimskim vladarima u Veneciji i Istri, koja je napisana s osobitom erudicijom. Moli Lucianija da povede Amorosa, koji boravi u Labinu, u Raški kanal i do suhog kanala između Jezera i Plomina, koji bi trebalo ponovno otvoriti, jer tamo sigurno postoji podzemni tok vode.

I na kraju, spominje svoju paraliziranu desnu nogu i spuštenu polovicu usta, naglasivši »kada bi se barem tako snizio suhi plominski kanal«.

Labin, jula i
Trst, 23. jula 1869.

Prema Kandlerovu sudu, kapitel potječe iz VI stoljeća, iz doba kada je osnovana Krčka biskupija.

Želio bi imati dopunske podatke o bazilici i fotografiju kapele sv. Kvirina i, barem, jednog kapitela. Veseli ga što je asesor Amoroso, vjerojatno prvi put, u obilasku Labina i Voloskog. Moli Lucianija da svrate kod lovranskog svećenika i da mu prenesu njegovu poruku, da izvijeste Clesiusa o nekim izvorima vode koji teku podzemno iz Poljana te se bogato izlijevaju u Preluku.

Ujedno moli Lucianija da obavijeste Clesiusa da Tomasin i Formiggini nisu uspjeli dešifrirati hebrejski epigrafi s medalje.

Broj 101

P. K. — T. L.

Labin, 27. jula i
Trst, 30. jula 1869.

Istraživanja na terenu zahtijevaju temeljitost i fizičku kondiciju, a Kandleru nedostaje snage. Veseli ga što se Amoroso dobro držao u bojnim nevoljama. Od njega je primio Hekov rad o puljskoj malariji. Kandler najavljuje Merlatovo (i drugih Istrana) putovanje u Poreč, Vrsar, Rovinj i Pulu, ali sumnja u uspjeh tog njihova pothvata zbog nedostatka dobrog vodiča. Vjeruje da će ih, ipak, voditi kanonik Quarantotto. Spominje geografske karte o Istri za kupnju, vrijedne pisane radove o Puli, monografije i njemački vodič. Dobrim dijelom zasluge za te radove pripadaju carskoj mornarici. Zamolio je Basilisca da mu provjeri, na osnovi geografske tršćanske karte, određene sumnjive podatke u Rovinju. Rado bi istražio zemljište uz obalu od Rovinja do Poreča. Kandler ujedno javlja da je savjetnik Zettmar izradio kartu istarskih voda, a o zakonu o vodama ne zna ništa poslije Amorosova odlaska iz Trsta.

Interes za pisanje o Trstu je velik: djeca, svećenici, laici, žene, itd. dolaze Kandleru po savjete, odnosno izvornu građu. Raduje ga što se posao u Matuljima nije izjalovio te, s obzirom na svoja ranija iskustva s Jadrana, potvrđuje da su tri bunara rimskog porijekla i gaji povjerenje u Clesiusa. O Nerezinama nije mogao saznati ništa. Kandler daje svoju strogu ocjenu o skupom postupku proučavanja istarske hidrologije u razdoblju posljednjih dvadeset godina. Drži da bi trebalo bolje proučiti određene lokalitete na Učki i Sisolu. Zatim navodi da je u Knezgradu postojala kapela posvećena sv. Mihovilu, kojeg su uveliko svetkovali Langobardi i Franci, a porušili su je pastiri.

Broj 102

P. K. — T. L.

Vodnjan, 3. augusta i
Trst, 5. augusta 1869.

Kandler se nada da je fotografirana karta okolice Trsta stigla na određeno mjesto. U svom pismu daje Lucianiju upute što bi sve trebao »uočiti« na putovanju od Dornega do Podgraja, Klane, Grobnika, željeznih vrata i drugih mjesta koje je i on sam posjetio. Pored ostalog, napominje da je zapažio u pojedinim mjestima: antičke vrijednosti, npr. u Ajdovščini, stare predmete i kaštel u Dornegu, staru cestu koja vodi iz Perma u Laz, te stare napise (valli) u brojnim mjestima.

Labin, 12. augusta i
Trst, 19. augusta 1869.

Kandlera veseli što je Luciani obavio uspješan obilazak pojedinih lokaliteta, pa mu i ovom prilikom skreće pažnju na nasip u Klanskoj šumi kod željeznih vrata. Zahvaljuje se za uzorke voda, koje mu je Mornarička komanda bila pribavila ranije. Anonimni pisci iz Osora nisu znali za njihovo postojanje te su tvrdili da voda dolazi iz Cresa. Potvrđuje da je Semon latinsko božanstvo, što na grčkom znači Herkul.

O Amorosu, za sada, ne zna ništa, dok je Campitelli bio u Trstu. Kandler ne izlazi iz kuće zbog vrućine, lošeg zdravlja i zbog bojazni od lopova, koji napadaju nožem i usred bijela dana. U listu »Cittadino« pojavio se njemački jezik, a uskoro će biti zastupljen i slovenski. U to Kandler ne sumnja, otkako je na čelu municipija Antonaz.

Labin, 15. i
Trst, 18. augusta 1869.

Kandler se zahvaljuje što je konačno objašnjen epigraf iz Cassiona. Očekuje da će uskoro k njemu doći Amoroso. Vjeruje, ukoliko ga pamćenje ne vara, da postoje dva Semiona na jednom brdu pokraj Timava. Pročitao je članak u časopisu »Provincia« pa vjeruje da ga je napisao Luciani. Koristi od katastra neće biti, bitno je »prečistiti« imena sela, kaštela i predjela, ali Istrani su u tome »tvrdi«, jer su navikli na »katastar, parcele, šteure« ili na druge pojmove kao što su »Berdo, Hrib, Patocco«.

Kandler je u Trstu postao predmetom izmijavanja uz izraz »italianissimo« jer je posvetio malo više pažnje jezičnoj strani u pisanju. Zatim nastavlja da druge brige more ljude u Gorici, na čitavom primorju, u Puli, gdje se laćaju noža, dok i dalje već dvadeset godina vlada neznanje.

Za podmorske izvore, o kojima je čitao u listu »Osservatore«, smatra da su bečke izmišljotine, jer je istarska hidrologija mnogo razvijenija, iako je nestalo Timava te se suzila spilja na Trebiču »affetto senz'altro de Concordato, ormai Sconcordato«.

Kandler se nada da će doći do epigrafa iz Ajdovščine koje su, navodno, tamo vidjeli u nekom podrumu.

Trst, 24. augusta 1869.

Kandler je pisao Namjesništvu, Giunti i podeštatu radi revizije katastra, ali je saznao da će do toga doći tek iduće godine, te da o tome postoji zakon i na talijanskom jeziku. Amoroso je navraćao dva puta u Trst, ali nije bio kod Kandlera.

Direktor Cossi (?) traga za natpisima na brdima kod Ajdovščine, ali ne obilazi mjesta za koja bi Kandler želio da budu istražena.

Pisao je u Cassione radi latinskog natpisa sa zvonika, zatim tumači Lucianiju da je riječ OPIA ime poznatog naroda u Liburniji, te da su Laurius i Laureana keltske riječi.

Ukoliko Luciani bude svratio u Lupoglav, bit će poželjno da ispita jednu tamošnju jamu koja bi trebala biti »matica« podzemnih voda. Kandler upućuje kritiku na račun Lorenzova napisa o »podzemnim vodama« te potvrđuje Lucianiju da je spilja na Trebiču (?) ostala nepromijenjena godinama i da se Timav u nju izlijeva i dalje istom silom.

Broj 106

P. K. — T. L.

Labin, 28. i

Trst, 30. augusta 1869.

Još jednom Kandler spominje mogućnost da se vode iz nekadašnjeg Grobničkog jezera »provlače« ispod mora preko čitavog Krka i Cresa. Ispitivanje toka te vode predlagao je u Trstu prije dvadeset pet godina, pa smatra da će za to trebati još nekoliko godina. Treba još proučavati sisolske putove, a ostaci kaštela će pomoći u otkrivanju antičkih putova. U pismu dostavlja sadržaj puljskog epigrafa sa sarkofaga koji mu je uputio Seraschin, pronađenog na malom mostu (anche detto ponte della febbre). I na kraju, Kandler napominje da je u Trstu situacija veoma ozbiljna jer dolazi do fizičkih obračuna između vanjskih stanovnika i građana.

Broj 107

P. K. — T. L.

Labin i Trst, 2. septembra 1869.

Kandler se zahvaljuje za »žive vode« iz Osora koje su, prema njegovu sudu, potvrda da postoji podvodni tok voda iz pravca Bakra i nekadašnjeg Grobničkog jezera. Otac gvardijan iz Cassiona uputio je ispravan prijepis epigrafa, na kojem umjesto Laurius stoji imenica Lurius, te je sada vidljivo da se radi o njezinu čistom latinskom porijeklu.

Kandler potvrđuje da se podaci koje mu je Luciani uputio slažu s njegovim ranijim bilješkama. Seraschin, kojeg je puljski podeštataz imenovao konzervatorom, uputio je Kandleru dva latinska natpisa. Seraschin kani tiskati sadržaje otkrivenih natpisa u svom časopisu »Arena«. Rizzijev izbor za poslanika iznenadio je Kandlera. Iako je pripremio pisani rad »ricordi« za inženjere, boji se da neće doći do njegova objavljivanja. Na kraju pisma dodaje da ne može »hodati« po primorju a da ne prođe Karniju, Hrvatsku i Furlaniju, ali mu je najteže s ovom prvom, iako su odnosi s Italijom srdačni. Kandler se boji za dalji uspjeh, jer mu suradnici iz Istre ne dostavljaju nikakve podatke.

Broj 108

P. K. — T. L.

Labin, 7. i

Trst, 9. septembra 1869.

Kandler piše Lucianiju u Volosko iz bojazni da ga pismo ne bi bilo zateklo još u Labinu. Ističe da će nastati problemi u pogledu katastra jer

vlada, po njegovu uvjerenju, neznanje. Općina mu nije odgovorila, a i Namjesništvo oklijeva. Giunti je uputio rukopis, dok očekuje odgovor na pitanje da li je carska vlada sačuvala puljske starine ili ih je predala Saboru. Pisao je, također, i dru Glezeru, koji ima ingerenciju u »Areni«, da spriječi Seraschina u daljem objavljivanju radova o epigrafima i numizmatici jer za to nije stručnjak. Kandler će se pobrinuti da ga postavi »na svoje mjesto«.

Ujedno obavještava Lucianija da nije posjetio mjesto Željezna vrata, gdje je, među ostalim, pronađeno staro oružje i novac. Potrebno je da mu on provjeri visine istarskih i otočkih planina i da porazgovara s Clesiusom. Kandler bi rado upoznao videmskog prefekta, jer ga zanima njegova ličnost. Izvješćuje Lucianija o Revoltellinoj smrti i o trenutnom prestanku nasilja noževima te kamenovanju u gradu Trstu.

Broj 109

P. K. — T. L.

Labin, 17. i

Trst, 21. septembra 1869.

Kandler dostavlja podatke o staroj cesti između Pule i Raše, odnosno Pule i Trsata s napomenom da je potrebno unijeti ispravke na ono što je pogrešno zabilježio Monaco. Pogrešno su uneseni brojevi i udaljenosti, te su izostavljena imena gradova Labina i Plomina, što dokazuje da cesta nije prolazila kroz ta mjesta. Zatim spominje historijski dokument prema kojem je u Plominu poginuo Konstanc po nalogu Konstantina, i činjenicu da Plomin nije bio mjesto progonstva princa Krispa, već Pula.

Putovi, odnosno njihovi pravci kretali su se po gotovo ustaljenim pravcima, samo su ponekad skretali zbog prirodnih prepreka. Zato Kandler savjetuje Lucianiju da povuče ravnu crtu iz Preluka prema Puli pa će na taj način dobiti pravac stare ceste.

Slično bi trebalo učiniti i s cestom koja je vodila iz Poreča u pravcu jezera (Cepičkog?), te mu niže podatke koje poznaje i koji bi mogli Lucianiju biti od koristi u tom predmetu.

Broj 110

P. K. — T. L.

Labin, 20. i

Trst, 22. septembra 1869.

Kandler javlja da je uputio Lucianiju historijske podatke o staroj cesti koja je vodila preko Sisola i traži od njega da ponese sa sobom vršak čeličnog koplja kako bi procijenio njegovu starost. U vezi s Gracem iz mošćeničke okolice, koji mu spominje Luciani, Kandler nabraja niz starih gradina: Predolski Gradac, Kremenjak, Mošćenički Gradac. Ta mjesta, prema njegovu mišljenju, mogla bi biti i dokaz pravca nekadašnje ceste koja je vodila preko planine k moru.

Kustos peštanskog muzeja, koji je susreo Kandlera, bio je ugodno iznenađen što u Istri ima toliko starih vrijednih stvari, pa je izrazio želju da je obiđe. S njime je dugo raspravljao o konfiguraciji panonskog kraja, koji taj stručnjak poznaje.

Kandler još jednom osuđuje Seraschinovo pisanje i najavljuje objavljivanje svoga plana o Akvileji i njezinoj okolici u »Archeografu«.

Na kraju svog pisma Kandler duhovito ističe: »Danas su u Trstu prizivali Duha svetog, i u Poreču i Gorici, ali, bojim se da neće sići ni ovamo ni tamo. Kažu mi da se rasrdio na ljude zbog onoga što je rečeno na račun njegovih odnosa s Blaženom djevicom. Ako Duh sveti ne 'nabode' skupštinska tijela, nadam se da ih neće 'nabosti' duh tmina«.

Broj 111

P. K. — T. L.

Trst, 26. septembra 1869.

Kandler daje tumačenje o pronađenom željeznom koplju, koje potječe iz Graca kraj Mošćenica, a moglo bi biti, prema Lucianijevu opisu, rimskog porijekla. Želi da ga vidi lično i veseli ga što će fundus labinskog muzeja biti bogatiji za jedan predmet. U vezi s revizijom katastra, Kandleru nije još nitko odgovorio. Istarski se konzervatori ne javljaju. U Trstu predstoji ponovno otvaranje njemačke gimnazije.

Broj 112

P. K. — T. L.

Labin, 23. i

Trst, 27. septembra 1869.

Izrazio je osobitu zahvalnost Lucianiju za iscrpne podatke o Željeznim vratima, koje mu je dostavio. Dodaje i svoja tumačenja o uskom prolazu koji slični Pirovu, odnosno uobičajenim tijesnim prolazima u kaštelima, koji nisu bili širi od gradskih vrata. Kandler bi ih rado nazvao »Claustra Tergestina«. Taj se vrh naziva Trstenik, a Tristl je pojam za visoku goru, dok su sva ta tri vrlo zapravo tršćanski pravci usmjereni prema Panoniji, ali je teško objasniti korijen »Tristl«.

»Velu vodu« tumači Virgilijevim »magni jam superat saxa Timavi«, dok druga nije Rečina ili Tarsia, već prtok koji utječe u veliki Timav. Ta imena bi se mogla sačuvati iz najstarijih vremena, jer su bila rimska, a sada ih primorski Talijani izgovaraju tako da se pri tome ne postiđuju jer su sve drugo nego latinska. Kandler se boji da ni on ni Luciani neće moći privesti kraju taj predmet, a ni to da neki pojmovi na poluotoku budu upotrebljavani na talijanskom jeziku. To ometa pamet, usporava spoznaju i osporava činjenicu da Talijani mogu shvatiti o čemu se želi govoriti.

Promatranjem odnosno usporedbom poznatih visina drugih planina moguće je procijeniti i visinu na kojoj se nalaze Željezna vrata. I sâm dolazi do uvjerenja na je Kastav bio »ključ« Željeznih vrata, da je Castrum Primarnor bio drugi »ključ«, te Ajdovščina treći.

Pored ostalog, Kandler ističe da će se i sâm uputiti u taj kraj na nekoliko tjedana, bez obzira na opasnost od divljih životinja. Osobito se raduje primljenom tiskanom radu o Rijeci kao i dvjema odličnim Lorenzovim kartama. Pohvaljuje rad Porečkog sabora, ali s druge strane upućuje kritiku na račun Tršćanskog i Goričkog zbog njihova sporog djelovanje.

Na kraju pisma napominje da je susreo dra Oštrogovića (Ostrogovich) koji je posjetio Željezna vrata, ali u druge svrhe, te želi Lucianiju dobar uspjeh na njegovu putovanju po Cresu.

Kandler iznosi svoje dopunsko objašnjenje o prijelazima preko Sisola. Prema njegovu sudu, jedan se krak ceste mogao račvati u Predolu, a drugi u Sv. Petru. Iz Predola je cesta vodila ravno u Mošćenice, Kraj i Lovran te dalje uz obalu. Gradac je bio najveći kaštel-straža s jedne strane, a Kremenić s druge strane. Mošćenički Gradac je »štitio« taj put. K tome daje i druga detaljna tumačenja o svom gledištu o toj staroj cesti, podvlačeći da je Vepri-nac služio za zaštitu kastavske ceste. Prema mišljenju Kandlera, Predol je bio glavni planinski prijelaz za južnu i središnju Istru, dok je Trst imao svoju cestu preko Čičarije sve do Bresta, i pored toga što je imao srednju cestu za Podgrad (Castelnuovo), te gornju uz Timav, zatim prema željeznim vratima, te prema primorsko-liburnijskoj cesti. Predolski Gradac je, prema Kandleru, važan iz više razloga: dvostruke zidine i ovalan oblik koji ništa ne mijenja, a po svojoj površini spada u građevine svoje vrste, dok pronađeni glineni predmeti i vršak koplja imaju svoju naročitu vrijednost. I u Kre-menjaku bi vrijedilo vršiti istraživanja, o starim cestama se nije vodila briga pa su bile podložne postepenom propadanju, u Barbanu i Šumberu je po-stojao visoki most — ističe Kandler.

Zatim izvješćuje Lucianija da su u »Areni« izašla dva tek pronađena epigrafa, ali krivo interpretirana, u kojima se pojavljuju, prema njegovoj procjeni, dva nova imena naroda. Iako su blagovremeno upućena pisma puljskom podeštatu, kapetanu i Glezeru, do sada nijedan odgovor nije pris-pio Kandleru. Iz Poreča nema novosti, a ni u Trstu ih neće biti — izjavljuje pisac. Vjeruje da bi bilo potrebno da Luciani objavi članak o svom obilasku lokaliteta Željezna vrata, jer je to novost za javnost.

U svom pismu spominje još i Butazzonija, koji istražuje arhivsku građu iz 1500. u Gorici, te izražava svoju sumnju u eventualni uspjeh suvremenika zbog toga što se natječu u nagrađivanju onih koji kažu veće gluposti. I u tome uspijevaju — završava Kandler.

Kandler piše o novom natpisu iz Labina i o jednoj kamenoj sjekiri. Moli Lucianija da mu objasni iz kojeg je kamena sjekira i da li potječe s otoka, budući da ima magičnu palicu i poznaje »lo serblico«. Ovdje je riječ o romaniziranom stanovniku iz Liburnije, o imenu božanstva koje nije sačuvano, pa bi Luciani trebao odgonetnuti sadržaj s fragmenta koji ne-dostaje. Kandlera veseli činjenica što su na Cresu pospremili epigrafe na sigurno mjesto. Iz Pule nije stigao odgovor, pa će se konzervator obratiti Saboru za ostale epigrafske zbirke u nadi da će nekoga potaknuti i u lju-dima pobuditi ljubav za te stvari. Među ostalim, Kandler spominje i pro-gram za tekst o povijesti Istre koji on odobrava, te pohvaljuje Istrane koji su se, čini se, zauzeli za takvo izdanje. Tršćanski savjet, međutim, postupio

je obrnuto. Posao oko statističkih tabli dobro napreduje, pa se Kandler nada da će to Giunta prihvatiti, ali izražava i bojaznost da ta materijala u Trstu nije još pripremljena.

Broj 115

P. K. — T. L.

Trst, 21. oktobra 1869.

Kandler je saznao, na osnovi Clesiusove izjave u Poreču, da je Luciani još jednom krenuo u obilazak lokaliteta Željeznih vrata. Prema njegovim riječima, Porečki sabor nastavlja svoj rad ekspeditivno, dok se u Trstu vodi »žestoka bitka« između Savjeta i carske uprave, a u Gorici između Talijana i Slovenaca. Lakše je — kaže Kandler — svađati se negoli održati govor i učiniti nešto korisno. To je razdoblje vječnih svađa i ljudi neće da pristupe bilo kakvom pomirenju, iako je prisutna velika prijetnja »s vrha«. Bottacin iz padovanske komisije konzervatora nalazi se u ovoj sredini, ali čini se da i u onom gradu sporo napreduju — ističe na kraju pisma Kandler.

Broj 116

P. K. — T. L.

Labin, 23. i

Trst, 29. oktobra 1869.

Lucianiju je upućena knjiga koja sadrži dokumente o Vergeriju. Kandler se trenutno posvetio Liburniji, istražujući grčka djela, u kojima se spominju liburnijski otoci Istris (?), Eelectrides i Mentores. Grčki su autori stara barbarska imena »grecizirali« kao što su, uostalom, to učinili svugdje gdje su bili. O tim imenima Kandler daje i svoja tumačenja. O tome je pisao savjetniku Zadru.

Kandler zna pouzdano da u kamenim gromadama, u Dalmaciji i na tamošnjim otocima, ima smole-katrana. Ta se smola vadi u Veneciji iz dalmatinskog kamena. Prilikom svojih obilazaka krajeva oko Trsta primijetio je da takve smole ima na raznim mjestima na Krasu.

Zatim iznosi da je boja tek iskopanog mramora iz Komena intenzivno zelena, ali čim se taj kamen izloži suncu, postaje sivkaste boje.

Zbog toga je Kandler sklon da vjeruje kako i na Cresu i na drugim kvarnerskim otocima postoje slične gromade kamenja koje u sebi sadrže manje ili veće količine takve smole. Kandler očekuje da će i Luciani porazgovarati o tome s nekim creskim stanovnikom ili s labinskim rudarima. Prema njegovu mišljenju, ta se smola ne nalazi samo na Baltiku, Bliskom istoku, u Španjolskoj, već i na Jadranu, pa prema tome i na Kvarnerskim otocima. Ukoliko bi se taj sadržaj pronašao na spomenutim mjestima, onda bi bila potvrđena njegova pretpostavka da su stari Grci nadjenuli ime »Elektrides« ovoj skupini otoka.

Broj 117

P. K. — T. L.

Trst, 13. oktobra 1869.

Kandler dostavlja Lucianiju podatke koje je primio iz Goričkog sabora, a odnose se na planiranu cestu iz pravca Komena prema Gorici, koja bi trebala prolaziti preko nekih Željeznih vrata (Zelezna Vrata) na vrhu planine

Tristl. Prema njegovu mnijenju, Tristl i Trstenik imaju istovjetno značenje. Ta su vrata bila krajnja granica tršćanskog agera. Kandler je istraživao taj kraj, ali nije pronašao ništa zanimljivog. Tristl je graničio s Norikom, koji je obuhvaćao Goricu i druge krajeve. Porečki program je pohvaljen i dobro prihvaćen u Trstu. Kandler se pobrinuo da uputi vlastima u Poreču svoj prijedlog o muzejima lapidarija po Istri, pa se nada da će to biti prihvaćeno. Do sada mu je pozitivno odgovorio puljski podeštatac za tamošnji muzej, ali to nije učinilo i namjesništvo. Pored ostalog, Kandler zaključuje da od toga, ukoliko Sabor ne bude preuzeo stvar u svoju kompetenciju, neće biti ništa. Njegovo je mišljenje da se ti muzeji osnuju u starim općinama (Comuni romani) i da se o njima brinu osobe koje vole taj posao, a u nedostatku takvih podobnih ličnosti da to budu podeštataci »ex officio«.

U Trstu se vode žustre rasprave o vodama, pa je u tom cilju pozvan i stručnjak iz Ciriha, koji se nije izjasnio na licu mjesta, već je obećao da će uputiti svoje stručno mišljenje nakon povratka u Švicarsku. Kandler zaključuje da je učenje o hidrologiji postalo nužnost i u gradu Trstu.

Broj 118

P. K — T. L.

Trst, 7. novembra 1869.

Kandler vjeruje da se na kvarnerskim otocima proizvodila smola (ambra). Iako je u toku vremena došlo do promjene vegetacije, on i dalje vjeruje da bi se ta materija mogla naći pod zemljom na Cresu, Krku ili u labinskom rudniku. Savjetnik Zadro ga nije o tome obavijestio. Prema njegovu mišljenju, Grci su opravdano nazvali Kvarnerske otoke »Elektridima«. Prof. Ausere (?) dostavio mu je vrlo vrijedna obavještenja o tome. Prof. Lorenz, koji je obišao liburnijski arhipelag mogao bi mu biti od koristi.

Kandler je vidio »ilustraciju« (illustrazione) Muzeja Bottacin, sada padovanske općine, Karla Kunza koji je veoma poznati helenist i numizmatičar te dugo živi u Veneciji. Kunz je govorio o tršćanskom novcu i opširno o Kandleru. Sa svoje strane Kandler mu je odgovorio opširnim pismom o tršćanskoj radionici novca, o novcima koji su, prema njegovu mišljenju, pripadali istarskim grofovima, o čemu Kunz nije bio obaviješten. Zamolio je Kunza da tome ne daje nikakav publicitet iz ličnih razloga, jer ne želi da se suprotstavi autokratskom tršćanskom Klubu.

To će pokušati učiniti Butazzoni u »Archeografu«. Državni službenik koji se usuđuje govoriti o pokrajini, pa bilo to i o antičkim stvarima, prozrokuje »Anathemu Maranatu« — tvrdi Kandler. Ljudskom bijedom naziva i Stankovićevo traženje da država zabrani pisati o pokrajini svakome koji nije rođeni Istranin. I na kraju Kandler duhovito ističe: »Pokopali su vrlo svečano jednog slobodnog mislioca. Predložih epigraf QUI MORSIT SINE · LUX SINE CRUX SINE · COMEDERE · DEUM«.

Broj 119

P. K — T. L.

Labin

Trst, 28. novembra 1869.

Lucianiju je upućena originalna kopija epigrafa iz Pule. Kandler je primio tiskani rad o (di Vlach Mattia!), valjda o M. Vlačiću, potvrđujući da je

bio doista veliki teolog, ali da je i on dezertirao (desertò!). Za Vergerija kaže da je bio prepreden (birbo) te da ima za to i dokaze, zatim da nije bio ni kršćanin ni teolog već »un ambasciatore depesto ed arrabbiato, non però sanguinario« kao Kalvin i drugi ljubitelji slobodnog vjerovanja, koji nije dospio »do onih od lomača«.

U osamnaestoj godini života Kandler je započeo proučavati Vergerija, ali je od toga odustao s gnušanjem kada je naišao na činjenicu da je ovaj »voleva far credere che fosse slavista«, da je pretendirao na biskupsku dužnost u Trstu, a zatim u Modrušu. Kada bi Turci bili imali biskupe, Kandler vjeruje da bi on bio proglasio sebe Turčinom. Prema Kandlerovim riječima, Luciani ga je nazvao drumskim razbojnikom, svrstavši ga među slobodne mislioe. Takvih ima u Trstu stotinjak, koji su zapravo mesari (tagliatori di carne), pljačkaši banaka, a hoće da budu slobodni mislioci i da mogu javno krasti. S tom ruljom nećemo stići do slobode niti do progressa civilizacije prijeteći smrću svećenicima po ulicama — nastavlja Kandler. Te su činjenice poznate svima, pa i velikim ličnostima iz sadašnjosti, a poznavale su ih najznamenitije ličnosti iz daleke prošlosti. Pored ostalog, Kandlera osobito zanima što rade sljedbenici biskupa Dobrile, zapravo oni koje on potpomaže i ohrabuje.

Također je saznao da je prilikom svadbe u obitelji Glezer trijumfirala demokracija nad aristokracijom. Ta je pobjeda bila laka, jer ni u Rovinju ni u Piranu nije nikada bilo plemstva, a nije bilo poznato da je Dante boravio u Rovinju.

Broj 120

P. K — T. L.

Labin, 28. novembra
Trst, 2. decembra 1869.

Kandler potvrđuje primitak otisaka (calchi) odnosno kopija. Zapravo, Lucianijev fragment duplikat je istoga epigrafa hrama puljske Minerve. Kandler ne poznaje dovoljna Vlačića Ilirika, ali nalazi najgore riječi prije kora za Vergerija, koga su svojevremeno branili Carli i Sixt. Nije birao riječi ni za Sixtova suvremenika Mucija, sekretara tršćanskog kapetana, pa biskupskog, koji je za sebe govorio da je iz Kopra, dok je zapravo bio iz Padove, a zvao se Nuz. U svojoj drskosti išao je tako daleko da je napisao kako potječe od Mucija Scaevole. Između ostalog, naziva ga avanturistom prvoga reda, ali i učenim čovjekom, pa zato savjetuje Lucianiju da piše »historije« (storie), ali da ne zauzima stajališta u pogledu vjere i da ne bude teolog.

Kandler je primio plan grada Trenta, koji je odavno germaniziran. Mjesto je izgubilo svako talijansko obilježje. Nekada su tu postojala dva grada, jedan s desne, a drugi s lijeve strane rijeke Adige. Jedno je naselje bilo rimsko, a drugo retsko, koje je imalo kolonski ager, kaštele; Teodorik je htio podići jedan drugi grad, no Kandleru nije poznato da li je to i učinio.

Kandler javlja da je u službenim novinama pročitao da je u Trstu uhapšeno u novembru mjesecu pet stotina osoba koje su suviše slobodno mislile o vlasništvu i tuđoj sigurnosti, pa je došao do zaključka da se radi o šest tisuća ljudi godišnje. Ta brojka nije još registrirana u tršćanskim analima, ali, budući da grad nema 60.000 stanovnika, isključivši Slovence koji još nisu uvršteni (instituiti), čini mu se da je taj broj prevelik.

Za autora anonimnog pisma (a to je prvo takve vrste koje je u svom životu primio) nalazi najteže riječi osude. Uz ostalo, ljudi takvog soja za Kandlera su oni koji sramnim riječima prijete slobodi, a u biti su autokrati. Anonimni pisac je zaboravio da samo jedan primorski grad ima privilegij da bude »neodgojen« (stari običaj o anonimnim prijetnjama), te zaboravlja da je to danas privilegij »dei dottori e dei dottorazzi«, da podigne Sveti inkvizicijski sud kao oni iz »Vehme Gerichte« u Vestfaliji i oni iz »Giovane Italia« koji su nožem obračunavali s onima koji nisu bili njihovi istomišljenici, a to je bio slučaj i s Carlom di Borgogna. Kandler iznosi, dalje, da su Tršćani bili uvijek vrlo tolerantni, te su dopuštali da Turci, Hebreji i drugi misle slobodno. Zatim spominje dra Toribola, tršćanskog pisca, koji nije bio prihvaćen u geto pa je bio prisiljen da se preseli u Goricu, gdje nije bio poznat, te da ga se sada odriču i Hebreji i ostali.

Ovi slobodni mislioci nisu nikakav novi fenomen, pa ni u Istri. U Napoleonomo doba nazivali su ih »les esprits forts«, danas drugačije kao »lucus a non lucendo«, jer ne žele da drugi budu slobodni niti da slobodno misle, a to je ono što su htjeli jakobinci, ali ne i inkvizicija koja je uvijek tražila materijalne dokaze. Na kraju pisma javlja o teškom zdravstvenom stanju Merlata.

Kandler potvrđuje vrijednost fragmenta liburnijca Voltimexa, koji je bio poznat i po drugim epigrafima. Spominje da će u januaru izaći Codice, te da su u Puli objelodanjena vrijedna otkrića koja to mjesto postavljaju u prvi red. Kandler ne zna što je učinjeno u pogledu muzeja u Istri, posebno za onaj u Puli, gdje nitko ne poduzima ništa u prilog njegova ustavnoljenja. Tako je u Istri, a i u Trentu nije bolja situacija. Kandler je dostavio građu za Istarsku bibliografiju, ali se tri godine nije u vezi s time poduzelo ništa. Nije učinjeno ništa ni za Dodatak, za koji je on sakupio 1000 članaka. Još jednom objašnjava plan grada Trenta, koji izgleda kao biskupska mitra. Na tom planu »prepoznao« je dva grada — rimski i retski, koloniju i municipij. Brojni Trentinci iz Trsta ne znaju o tome ništa, dok oni iz samog mjesta ne odgovaraju na Kandlerove molbe. Tu je još i vijest o tek održanom Diecezanskom sinodu za Trst i Koper, na kojem je bilo i vrlo glasnih govornika.

Broj 123

P. K — T. L.

Pazin, 10. decembra i
Trst, 12. decembra 1869.

Kandler iznosi vrlo otvoreno svoje gledanje na »političke i religiozne maškerade« u Trstu, koje su u kratko vrijeme pretvorile grad u mjesto lopova, prevaranata i nasilnika. U što vodi sve to, nije teško predvidjeti. Trst ima vjekovnu tradiciju da bude »la città screanzata«. Kada su Trščani pokušali da u tome imitiraju Koper, ispali su »poveri untorelli, ed il più era fabbrica capodistriana«. Pored ostalog, Kandler ističe da u Trentu ne nailazi na podršku ljudi, pa je i uspjeh minimalan.

Broj 124

P. K — T. L.

Trst, 23. decembra 1869.

Kandler govori o novim pojedinostima Željeznih vrata na Trsteniku, naime poznato mu je da su izdubljena na planini. Slovenci srdito tumače da nije riječ o vratima koja bi bila zaštićena željeznim šipkama, već se tako zovu jer su iskopana pomoću željeznih dlijeta. Butazzoni nastavlja, kao i ranije, s radom na »Archeografu« pa se Kandler boji da neće biti otisnute njegove akvilejske table. U popisu trščanskog klera pojavljuju se sadržaji o trščanskim, koparskim i novigradskim biskupima, a samo povremeno iskrsne ponešto novoga, što Kandlera iznenađuje kada je poznato koliko ima dostignuća vrijednih ljudi.

Napis jednog milanskog advokata »B«, za koga kažu da se zove Baseggio, ozlojeđuje Kandlera jer, čini se, da je taj autor istakao da se u Istri ne radi ništa. Za njega i njegove istomišljenike ono što ne znaju — to za njih i ne postoji u prirodi, dok ističu veliko znanje, veliku skromnost, veliku ljubav, a uistinu su veliki brbljavci — kaže Kandler. Luciani bi trebao poznavati tog Baseggija, koji vjerojatno potiče iz venecijanske loze Basejoni. Kandler ne zna kako će Sabor postupiti na upućenu kritiku.

Broj 125

P. K — T. L.

Vodnjan, 26. decembra i
Trst, 28. decembra 1869.

Lucianijev duhovni nemir Kandler tumači teškim vremenima koja »rastu« svakodnevno. Revolucija ne pripada ovom stoljeću, na nju treba čekati možda više od stotinu godina, zapravo bi se moglo vrlo točno izračunati da se ona vraća svakih hiljadu godina.

Baseggijev članak ne uzbuđuje toliko Kandlera, koliko potvrđuje jednu njegovu staru sumnju: »iskazana želja za jedan (vjerojatno jedinstveni Sabor za Istru i Trst?) isto je kao da se nije želio nijedan. Ako većina u Istri to želi radi vlastita dostojanstva i dobrog upravljanja, onda je takav njihov stav moguće protumačiti željom za vlastitim prosperitetom, isključivši pomisao na propagandni čin, a u namjere Trščana gaji sumnju. Sabor je tako odlučio, pa »post factum non datur consilium«.

Kandler se nadao da će sresti Amorosa, ali car nije primao posjete, a vremena su sada teška. Osobito ga veseli što je u Pazinu uspio sastanak pa ih upućuje na slogu, zatim ističe da je sastanak Sabora bio primjeren.

Sukobi u Trstu traju i dalje. U ovom trenutku nastala je borba između mesara i Savjeta, ali nije bilo nikakva nasilja u odnosu na katoličke skupove. Ukoliko se Luciani uputi u Pulu, Kandler želi da isporuči njegove pozdrave Barsanu, Glezeru, poručniku žandara i drugima, te Ricciju koji radi na spasavanju škropionice u Katedrali.

Broj 126

P. K — T. L.

Trst, decembra 1869.

Kandler objašnjava da je crni okrugli predmet — zrcalo koje se postavljalo pored mrtvaca u grobnice. Toffettijeva tumačenja bila su mu od velike koristi. Rado je pročitao članak o Labinu, kao i kritiku koju je Carletto uputio Piccoliju u Rovinjskim analizama, te vrijedan dokument što ga je objavio Marsich (Maržić) o Gravisima koji su stradali od uskočke ruke.

Kandler ne želi da mu Luciani govori o Vergeriju, papinskom nunciju koji je raspravljao o najvećim tajnama protiv protestanata te je pripremio građu za saziv Tridentinskog koncila, a dokazao je u cijelosti svoju nesposobnost u rušenju papata i, k tome, ponizio se da u bijednoj ulozi lutke služi protestantima. Također, ne želi da mu govori o Rimu i Koncilu. Za »silab« kaže da je to stara elegija, koja nije nikada postigla svoj cilj, a kada je riječ o svećenicima, Kandler navodi da je vidio jednog obješenog u Kopru, dok je jednog grčkog svećenika poznao kao doživotnog osuđenika. Za njega su i grčki i luteranski i katolički svećenici »tutto un mestiere«.

Broj 127

P. K — T. L.

1. januara 1870.

Prof. Minotto želi da Kandler posreduje kod Istarskog sabora radi otkupljivanja stotinu primjeraka njegove knjige, koja sadrži dokumente iz Venecijanskog arhiva. Budući da mu Minotto nije uputio ogledni primjerak, ispričavajući se da mu nije znao adresu, Kandler ne želi da se upusti u tajnovite stvari. Prva je knjiga tog naslova glasila na ime »Comissione di Antichità del Friuli«. Od članove te komisije samo je Cumano još živ. Jedan je primjerak bio dostavljen preko Polesinija Kandleru, koji nije znao tko mu ga je uputio. Zato je tražio i pismeno objašnjenje od sekretara Wolfa. Umjesto odgovora, primio je samo pismenu poruku zahvalnosti na ime upućenog priloga za tisak. Zbog svega toga Kandler moli Lucianija da ga o svemu tome pobliže obavijesti.

Broj 128

P. K. — T. L.

Vodnjan, 7. i

Trst, 10. januara 1870.

Epigraf koji je pronašao Toffetti iz Vodnjana u Raklju, sa sadržajem posvećenim barbarskom božanstvu MELESOCO apsolutna je novost u toj

vrsti natpisa iz rimskog doba. Taj je kamen bio postavljen na krajnjoj tračkoj granici u primorskoj Istri i na krajnjoj granici Faverije, te u susjedstvu stanovnika »Arsiates«. S obzirom na to da se Rakalj (Castelnovo) nalazio među trima posljednjim kaštelima, a kako je Nezakcij vraćen i postao rimskom utvrdom, postoji mogućnost da je Mutila pripojena Puli, a da je Faverija, pripojena Nezakciju, postala krajnjom granicom rimske kolonske zemlje s provincijskim teritorijem.

Kandler, koji je mnogo godina ranije bio tamo, jedva se prisjeća da je stari kaštel imao četverokutni oblik, ali tada nije imao ni vremena ni volje da izmjeri njegovu veličinu. Bit će mu potrebno dosta vremena da se konkultira sa znamenitim ekspertima za grčke i tračke stvari u tom predmetu. Pomišljao je najprije na Liburne, ali je sada, poučen iskustvom s Licanijevim šljemom, na oprezu prije negoli se odluči da li su upotrebljavali keltsko ili euganijsko pismo, iako ne sumnja da su Liburni prastari narod po jeziku i rodu, da su došli iz Kavkaza te da su s drugim narodima sačinjavali stari italjski narod i imali zajednički jezik, kojemu se pobjedonosno nametnuo latinski.

Broj 129

P. K. — T. L.

Trst, 15. januara 1870.

Kandler je predočio sadržaj epigrafa stručnjacima. Eksperti za grčki jezik ne nalaze u njemu nikakvo grčko obilježje, dok poznavaoi tračkog ne znaju dati nikakvo objašnjenje. Drugi raspravljaju o kojem se jeziku radi i sumnjaju da nije posrijedi zasebni jezik, blizak grčkom koji je obuhvaćao sav Orfej i Konstantinopolis.

Lično mu se čini da je Mesocor feničko božanstvo, ali uvezeno. I u Akvileji i u keltskim Karnima postojao je kult o Belenu, odnosno Baalu ili Belu, što bi bilo moguće i u keltskom dijelu Istre, dok je u primorskom dijelu bila Minerva, tračkog provincijskog kulta. U Trstu je postojao kult Sunca. Sunce, Belen, Baal, Bel isto su božanstvo. Kandler smatra da je u Istri moguće pristupiti tom proučavanju, ali da to nije moguće i u Trstu, ističući da kler, donedavna vrlo zaostao, sada uči latinski i orijentalne jezike. I sâm će zatražiti pomoć od jednog svećenika koji je orijentalist.

Kandler vjeruje da su Kelti, Veneti, Liburni i drugi narodi bili svi sinovi istoga oca i majke, koji su iz jedne kuće otišli kao djeca te da su se kasnije, nakon mnogo godina, opet našli, modificirani u vlastitoj ili tuđoj kulturi.

Ne začuđuje ni činjenica što su Liburni, vrlo napredni i hrabri pomorci, došli u dodir s Feničanima, vrsnim pomorcima, Etrušćanima i Kartadžanima. U Trstu se priprema opširna studija o Keltima, ali te stručnjake-keltiste veoma zbunjuje to što slavisti vide u svemu slavensko obilježje, a Nijemci podržavaju i nagrađuju tu slavenomaniju, predodređenu da apsorbira sve — i nebo i zemlju i more. Pored ostalog, spominje i svoje nepoznavanje sanskerta, te upozorava Lucianija da piše oprezno o božanstvu Melesocu i, ukoliko to čini za mlade Istrane, neka pripazi da ne gubi vrijeme i snagu.

Posebnu kritiku upućuje na račun triju »dottorona«, od kojih je jedan opširno pisao u novinama smatrajući da je dozvoljeno prodavati rog za svijeću (a porre il c . . in bocca di altri, e menarselo). Ti postupci podsjećaju

Kandlera na stare narode koji su nosili na leđima žene da bi se pred vratima oslobodili vradžbina... S pravom Buratti tvrdi da su Madonizza i Piccoli demokrati. Jednako osuđuje onog trećeg iz Milana koji daje nepromišljene prijedloge i ne zna da je za istarsku prethistoriju, za koju se on zalaže, već učinjeno mnogo u neprekidnom kontinuitetu od dvadeset pet godina, i to s velikom mukom. Napoleon III uputio je Kandleru dva druga sveska djela Bartolomea Borghesija, čiji ga je sadržaj potakao da iz osnove mijenja ono što je bio napisao o »Consolarima i Correttorima«. Kandler će uskoro poraditi za stvar puljskog muzeja.

Broj 130

P. K. — T. L.

Vodnjan, 19. i
Trst, 20. januara 1870.

Orijentalisti su odgonetnuli da je u epigrafu riječ o feničkom božanstvu. Sadržaj napisa glasi: »Bogu, kralju pravde«. Prema Kandlerovu sudu, potječe iz Trajanova doba. Također je mišljenja da polovica istarskih božanstava pripada Rimljanima, a druga polovica drugim narodima, među kojima je i prastari bog Jan, pronađen u Liburniji. Uz ostale pojedinosti Kandler dodaje da kamen nije bio postolje kipa, jer to nije bio običaj ni u Feničana ni u Hebreja, već je mogao stajati iznad vatre, što se još sada čini na bregovima sv. Teodora. Zna gdje se nalazi i čini mu se da ga je već vidio, te dodaje da je imao tri niše »more byzantinorum«, što bi dalo povoda vjerovanju da se radi o predmetu iz VII stoljeća. Bilo je to za njegovih mladih dana, ali još uvijek zna gdje se sada nalazi, i u njegovim papirima je zabilježeno da je to na granici Faverije odnosno Nezakcija i općine Civitas Arsia.

Kandler, pored ostalog, ističe da će biti teško pronaći stvari koje su prethodile 1806. godini. Crkva o kojoj mu govori Luciani mogla je postojati i u antičko doba, kasnije posvećena sv. Teodoru, kao potvrda granica, a isti je slučaj bio i u barbanskom Sv. Dioniziju i u mnogim drugim istarskim mjestima. Poručuje Lucianiju da se uputi u istraživanje na licu mjesta te ga savjetuje da ne mora provjeravati Stari kaštel nad Raškim kanalom, jer se radi o položaju pravog četverokuta.

Kandler podvrgava oštroj kritici pruskog profesora Vogta, koji pripovijeda Schilleru da je prije dvadeset godina osnovao geologiju kao nauku, dok se ovaj predmet predaje na Trgovačkoj akademiji u Trstu od 1815, a u svim gimnazijama gotovo 64 godine. Profesor, koji se nalazi u Trstu, pri tome preporučuje prethodnike Humboldta, Araga i mnoge druge.

O pisanoj historiji, prema Kandleru, neće biti ništa ni u Trstu ni u Istri, jer to ovdašnji ljudi ne žele »preferendo le bestie forastiere e peregrine alle nostrane e cittadine«.

P. S.

Bilo bi potrebno da Luciani napiše članak za časopis »Provincia« o otkriću božanstva i hrama. Opat Tomasin želi znati da li se radi o ploči koja je uvezena. I prije formalne provjere, Kandler drži da se radi o autentičnom predmetu, odnosno o istarskom kamenu.

Trst, 23. januara 1870.

Na temelju upućene kopije epigrafa, koju je izvršila neiskusna osoba, Kandler vjeruje da napis u predmetu potječe iz prve polovice prvog stoljeća. Otkriveno ime božanstva, prema njegovu dubokom uvjerenju, feničkog je porijekla, a Luciani će moći pročitati i tumačenje opata Tomasina. Kako je bog Melesoco dospio u blizinu Raškog kanala, za sada je nepoznato, no potrebno je istražiti da li je to bio pogranični hram (tempio di confine), da li su Schiavoni iz Raklja već dugo vremena unosili promjene, te da li je nestala svaka tradicija. Važno je da pri tome Luciani izvrši pregled na licu mjesta.

Kandler se zatim osvrće na pripremljeni Cavallijev tekst o povijesti za »tršćansku djecu«, s napomenom da su misteriji o publicitetu takvi i toliki da se ne zna što kane učiniti. Spominje i tiskanu povijest o Lošinju, koju je pripremio Gasparo Bonecelli. Prema njegovim riječima, taj je rad promašena stvar, i poštujući tu ličnost, navodi glavne propuste u toj kompilaciji, naglasivši da i sam posjeduje više bilježaka o toj temi, ali ne i za javnost. Na kraju pisma ističe da je napisana i historija o Umagu te da je taj rukopis darovan dru Piccioliju.

31. januara 1870.

Kandler posvećuje ovo pismo ocjeni Valussijeva rada o Jadranu. Po njemu, taj rad nosi u sebi vrlo suvremeno političko obilježje, potkrijepljen minimalnim znanjem, uz mnogo predrasuda, nema ni instruktivne vrijednosti. Osobito ističe da planina nije nikada zapovijedala moru, da je ratna mornarica bila uvijek inferiornija od trgovačke, uključivši i rimske i venedicijanske s dalmatinskim posadama pod crvenom zastavom. Valussi se držao birokratskog shematizma, ne poznaje Jadran, njegove pomorske zakone, ni historiju trgovine i navigacije, ni drugo, već pučke priče. Svakom koji se usuđuje sumnjati, preostaju lomača i muke — tvrdi Kandler. Zatim poručuje pozdrave Madonizzama te želi znati da li je Babuder primio, godinu dana ranije, podeblji omot pisanih uspomena o Padovancu Muciju, koji je sebe proglašavao Kopraniom, da bi »mučio« (per martoriare) jednog Vergerija zajedno s Grisonijem i Stellom, također Kopranima.

Venecija, 6. i
10. februara 1870.

Ascoli iz Milana, ekspert-filolog za istarske dijalekte, proučava Melesoca. Kandler je javio Madonizzi da neće uputiti predmet dok ne dobije meritoran sud o njemu. Ni Formiggini ni hebrejska zajednica ne odazivlju se na Kandlerovu molbu. Iz Poreča ne prima novosti, iako su se Istrani pokazali mudrijima od drugih iz mnogih sabora.

Kandler spominje još Cavallija, Gara i Kuna(?) kojemu je spreman uputiti i druge podatke. Zatim govori o Trentu i drugim mjestima na čijoj povijesti radi, pisca Nockera, Buttazonija koji nailazi na javno suprotstavljanje rušilaca-autokrata u svemu. Upućuje Lucianiju primjerke ilustracija tzv. Tavole Clesiane, te javlja da je dovršio rimsku kartu Trentina, i da će uskoro Garu dostaviti na uvid svoj dovršeni rad o Trentu iz rimskog doba.

Broj 134

P. K. — T. L.

Trst, 27. februara 1870.

Stručni sud o Melesocu donosi se u Milanu, Rimu i Beču. Do sada je utvrđeno da nije ni grčki ni keltski. Dugo vremena nije nastavio rad na pisanju historije, pa se Kandleru čini kao da se to ne želi ni u Trstu ni u Istri. Članovi »Meduse« žele da autor bude njihov čovjek. Ta bi historija trebala obuhvatiti samo mletačko doba. Posrijedi je politika, a povijest ne ide ukorak s njom. Kandler ističe, također, da su počasti koje su mu ukazane iz Milana i Venecije, izazvale podsmijeh i poruge na njegov račun.

Fotografija sv. Maksimilijana, s mozaika Sv. Vitala, poslužiti će Kandleru kao »prototip« lika čovjeka tračko-istarske rase. Jedino se u Piranu dugo gajio kult tog sveca. Uz ostalo, Kandler će naći mogućnost da ispita Istros ili Istropolis na Crnom moru. Opat Cavalli i madame Pomo natjecali su se svojim tekstovima za historiju za školske potrebe. Recenzenti su Gregorutti, jedan gorički liječnik i neka treća osoba, koju Kandler ne poznaje. Ti će autori podnijeti svoj stručni sud Cumanu.

Broj 135

P. K. — T. L.

Poreč, 22. i

Trst, 24. maja 1870.

Kandler javlja da je »reproduciran« lik za sv. Barlama (?), te želi da Luciani pronade u Balama sličan lik, ali da pri tome mora imati u vidu da je postojao hereditarni sifilis u južnoj Istri, pogotovo u Vodnjanu, koji je upropastio čitavu jednu tadašnju generaciju. Zbog određenih nesporazuma s pojedinim ličnostima u Trstu, nastao je zastoj na tumačenju Melesoca.

Gregorutti preporuča da se istraživanje, za koje se zanima Luciani, odgodi za septembar mjesec zbog povoljnijih vremenskih prilika, što je rado prihvatila i Rijeka.

Broj 136

P. K. — T. L.

Venecija i

Trst, 13. aprila 1870.

Kandler spominje svoj razgovor s Amorosom i Polesinijem u trenutku kada su do njega doprle vijesti sa svih strana. Pojavili su se neredi u Kopru, laži u novinama, raspušteni su parlament i sabori. Neki žele carstvo, drugi njemačku hegemoniju, pa i slavensku i rusku.

Kandler očekuje Ascolijevo tumačenje teksta. Dr Eisenstadt, koji je svojim člankom istakao da je Trst mogao biti fenička kolonija, orijentalist

je prvoga reda. Posjetio je Kandlera, slaže se s njime te je pohvalio Tomasinovo objašnjenje o Melesocu. S Garom održava odličnu pismenu vezu o pitanjima Trentina. Bolmarčić (Bolmarcich) je nudio u Trstu osorske starine za prodaju. Kandler je o tome obavijestio Scampicchija koji bi ih mogao otkupiti.

Broj 137

P. K. — T. L.

Nedjelja, 1870.

Kandler je saznao da Luciani nije više sâm. Žali se na jake bolove, pa je spreman na sve. Upućuje pozdrave njegovoj supruzi, Millevoju i Scampicchiju uz napomenu da se preporuča za »Cinnianu«.

Broj 138

P. K. — T. L.

Vodnjan, 25. i

Trst, 27. maja 1870.

Hera, o kojoj mu govori Luciani, zapravo je Junona. To je ime jedina uspomena na nju, zatim postoji Junona Feronia u Novigradu, i nema drugih primjera. Dok Kandler ne sazna lokalitet na kojem je pronađena, ne usuđuje se dati svoj sud. Posebno spominje napis (S. Pietro di Sorna?) koji možda sadrži podatke o prijelazu iz antičkog doba u srednji vijek, kao i izraz (Qunctio Thallo?), odnosno nepotpunu kopiju sadržaja koju mu je uputio Carletto. Tu je »legendu« pokušao riješiti prema vlastitoj pretpostavci. Nada se da će Toffetti pronaći još koji epigraf. Zatim piše o bolesnoj majci, šogoru, o »epistolama« koje je spremio, ali budući da je to vrijeme kada su novinari podvrgnuti batinama...

Broj 139

P. K. — T. L.

Labin, 31. maja i

Trst, 3. juna 1870.

Kandler će uskoro uputiti Lucianiju tumačenja u Eri i Iriji. Nije zadovoljan s reprodukcijom lika sv. Maksimilijana. Spremio je napis o rasama, o narodnom melosu (sulla cantilena dei dialetti), ali se boji da ga ljudi ne bi dobro shvatili te da bi ga ismijali. On lično ne želi docirati. Zbog toga neće pisati Campitelliju da mu uputi fotografiju za usporedbu, radije bi volio da se pronađe neki liječnik koji vjeruje u tipove raznih rasa. Istovremeno je ponukao Lucianija da pokuša usporediti lovranski melos s labin-skim, creskim, bakarskim i drugima pa da će na taj način »dobiti« stari liburnijiski melos. Kažu da nije moguće muzicirati taj melos — dodaje Kandler — i moli Lucianija da mu dostavi novi epigraf.

Broj 140

P. K. — T. L.

Labin, 22. juna i

Trst, 14. juna 1870.

Kandlera raduje činjenica što se sakupljaju predmeti u Muzeju — Luciani i Scampicchio, jer su oni najbolji prilog tumačenju stare istarske po-

vijesti. Pisao je nekom svećeniku i potanko mu objasnio historiju »legendi«. Budući da mu je ovaj uputio jednu vrlo modernu, Kandler zaključuje da ovaj svećenik ne razlikuje antičko od suvremenog doba. Campitelliju je uputio dva napisa o sv. Maksimilijanu, ali se boji da će mu jedan od tih sadržaja naškoditi. Naime, u posljednje vrijeme dolazi do fizičkih obračuna i do upadanja u tuđe stanove zbog pojedinih članaka, pa sve do demonstracija »hebreja i galiota«. Uputio je Lucianiju neke štampane stvari i jednu epistolu »sulle livellazioni a stratificazione«. Budući da mu neke stvari nisu jasne s Labinom i Plominom, moli Lucianija da mu nađe nekoga koji će to provjeriti na licu mjesta. Kandler na kraju iznosi da je pisao puljski podeštat i da je u toku tumačenje riječi PHILO s jednog zemljanog lonca.

Broj 141

P. K. — T. L.

Labin, 28. juna i
Trst, 1. jula (1870)

Kandler se nada da će ovo pismo zateći Lucianija još u Vodnjanu, te javlja da su posebni otisci epistola stigli labinskoj općini, Scampicchiju i njemu lično. Prestao je objavljivati epigrafe, ali to ne želi učiniti i s epistolama, jer neki ne rade ništa za progres društva te istovremeno ne žele da to drugi čine. Čast mu ne dopušta da odustane od toga, pa makar to bilo i uz cijenu žrtve.

Dr Buttazoni, advokat, a sada bibliotekar, objavio je Labinski statut u »Archeografu« i ponešto o Giorginiju, no mogao je govoriti više i o Lucianiju, konzultirati ga, ali i ovaj mladi »progresivni Trst« voli da se vjeruje kako je upravo tu sve nastalo prvi put. Kandler iznosi kako je nekima bilo dozvoljeno da se posluže kopijom tlocrta Akvileje iz arhiva Konzervatora te su poslije »proturili« taj rad kao vlastito djelo.

Broj 142

P. K. — T. L.

22. oktobra 1870.

Tromjesečna Lucianijeva šutnja zabrinjava Kandlera. Ni od Scampicchija nema glasa. Zbog stalnih prijetnji, prisiljen je da prestane s tiskanjem epistola u »Conservatoru«. Čini se da je slična zabrana upućena i časopisu »Provincia«, a i »Osservatore« se, čini se, suglasio s takvim zahtjevom. Zanimljivo je da upravo oni koji zabranjuju da se piše o starinama rade to isto u Trstu i u Kopru. Kandlera zanima ime autora koji je pisao da je Istra pripadala Iliriji. Dokaz je to do kojeg je stupnja doprlo poznavanje stare povijesti, ali se pri tome nije preciziralo što se podrazumijeva pod pojmom Ilirija. Iz Pule, Pirana i Poreča nema vijesti. Kandler ističe da su tome stali na put berba, Prusi, Francuzi, Rim i papa, ali »omnia tempus habent«.

Broj 143

P. K. — T. L.

Labin, 22. i
Trst, 24. oktobra 1870.

Kandler se zahvaljuje Lucianiju za crtež o Prijapu. Poznato mu je da, pored ovoga iz Labina, postoji još jedan u Trstu. Vrijeme je da se podaci i spomenici o Labinu obrade u jednom članku.

Kandler trenutno radi na stvarima iz Pirana, ali ne bi bilo poželjno ograničiti se na sâm Labin, već bi bilo potrebno proširiti istraživanje do Tarsije, obuhvativši i Flanatsku pokrajinu, koja je sačuvala liburnijsku političku formu iako je bila »đodatak« (appendice) Italiji i Istri. Prikupio je dovoljno materijala za opširan rad, ali bi trebalo da se izbjegne njegovo ime jer je i bez toga meta mnogobrojnih kritičara. Moli, zatim, Lucianija da piše Buttazoniju, koji je sada diktator, Maržiću (Marsich) »che intriga« i Righettiju.

Ukoliko ne prihvate prijedlog, Kandler je spreman poduzeti mjere, a ukoliko bi se suglasili, u što on iskreno sumnja, voljan je da im pomogne. »Altimetrijski plan« o Labinu bio je od vanredne pomoći u »prepoznavanju« fizičkog izgleda toga grada u starom i srednjem vijeku. Članak o Iliriji kopija je napisala starog stotinu godina. Autor nije konzultirao Svetonijevo djelo, u kojem su naznačene točne granice Ilirije. Za vrijeme Tiberija Istra je pripadala Italiji, dok je prethodno bila pod galskim prokonzulom. Poslije toliko novih radova, pogrešno je vraćati se stotinu godina unatrag. I Favento se bazirao na 1830, niječući i zapostavljajući sve ono što je poslije toga učinjeno.

Broj 144

P. K. — T. L.

Trst, 25. oktobra 1870.

Kandler upućuje novo pismo da bi detaljnije objasnio svoje ranije izložene misli. Ne piše o k..., koji je veličanstven, ni o čekiću koji može biti antički, već o »per cose molli«.

Objavljivanje epistola ide loše. Nailazi na zapreke, odnosno na zbranu. Tršćanska društva »Atene istriana« i »Minerva« odlični su saveznici. Odgovorni ljudi iz tih ustanova smatraju da je društveni posao njihov privilegij. Kandler je uvjeren da ni »Provincia« ne bi prihvatila njegov rad, pa će se radije povući negoli da dođe do fizičkog obračuna. Žali što je savjetovao Lucianija da se obrati Buttazoniju jer je on takav da lako prisvoji tuđe ideje i da ih proglasi svojim. Tako je on postupio i s građom iz Tršćanskog arhiva, koju nije ni spomenuo. Jednako je učinio i sa stvarima iz Labina i Rovinja. Kandler ne može trenutno udovoljiti Lucianijevo zahtjevu, jer je zauzet radom o Piranu. Nije još stvorio čvrst sud o vremenu i načinu pripajanja Labina rimskoj Istri. Pokušao je taj događaj dovesti u vezu s vremenskim razdobljem Antoninija, ali nasuprot tome stoji Plinije, jer se u Vespino doba nabrajaju narodi koji su bili nastanjeni u Italiji: Veneti do rijeke Tagliamenta, Karni od Tagliamenta do Timava, Japodi od Timava do Rižana, Histri-Liburni od Rižana do Raše, ali to nisu bili ni oni iz Tronta (?) ni oni između Tarsije i Krke. Liburni nisu imali čisto rimsko uređenje, već liburnijsko. Kandler, pored ostalog, ističe da su u antičko doba seobe naroda bile česte te da Liburni nisu bili starosjedioci (aborigeni) na kvarnerskoj obali. Žali se na postupak odgovornih u videmskom »Conservatoru«, jer mu nisu prihvatili radove. Ni predsjednik ni tajnik nisu mu odgovorili jer ga izbjegavaju i žele da se »domognu« dužnosti konzervatora. To je mir i sloga — navodi Kandler.

Broj 145

P. K. — T. L.

Labin, 25. oktobra 1870. i
Trst, 29. oktobra

Kandler prihvaća Lucianijevu ideju o tiskanju pisama koje mu on upućuje bez potpisa i datuma. Veseli ga što se obnavlja jedan način saobraćaja, koji je potekao prije nekoliko godina, te bi želio da to postane opća praksa. Polesini je posjetio Kandlera u Trstu, ali mu nije donio i podatke o Poreču i Istri koje je želio.

Broj 146

P. K. — T. L.

Labin, 27. oktobra i
Trst, 29. oktobra 1870.

Kandler će upućivati pisanu građu u obliku pisama, koje će Luciani popratiti svojim komentarom i raspoređivati za štampu po svojem nahođenju. Svoje napise dostavljat će službeno ili putem pošte. Vratio mu je njegovu kartu o labinskom okrugu te muzičke note koje mu je uputio Branchi.

Broj 147

P. K. — T. L.

Kandler upućuje Lucianiju fotografiju o predmetu (ghianda missile?) pronađenom u Apuliji, koji je sada s nekim vazama prenesen u Tršćanski muzej. Ni Kandler ni Pervanoglu nisu bili u stanju da dešifriraju napis. Nada se da će to riješiti stručnjaci iz Beča. Zatim spominje tridesetgodišnja istraživanja u Istri, Lucianijeve zasluge za vrijedna otkrića i Scampicchija. Kandlera ljuti što »Osservatore« iznosi kako Centralna komisija izražava svoje žaljenje što ne dozvoljavaju objavljivanje epistola u »Conservatoru«. Želi da ga ostave na miru, jer ima pismene dokaze da se služe lažima te bi bilo poželjno da o toj stvari raspravljaju s Centralom.

P. S.

Kandler moli Lucianija da svrati pažnju Scampicchiju na članak koji se odnosi na keltski novac u časopisu »Provincia«. Čini se da nije bilo kovnog novca o Istri (d'Istria). Nađeni novčići iz III stoljeća prije n. e. (lovorov vijenac s jedne strane i konj s nekim stojećim likom s druge strane). Takvih novčića ima u Hrvatskoj, a postoji mogućnost da ih ima i u Liburniji, gdje, čini se, nije postojala kovačnica novaca. Scampicchio bi trebao pogledati fotografije o feničkim likovima koje je Kandler uputio. Ukoliko bi se to našlo u Istri, bila bi riješena i pretpostavka koju zastupaju Eisenstädter i Tomasin da je Istra bila fenički kraj.

Broj 148

P. K. — T. L.

Labin, 19. novembra i
Trst, 21. novembra 1870.

Kandler nije spremio napis koji je Lucianiju obećao. Budući da je dao ostavku na službu, priprema se da što žurnije izvrši primopredaju kako bi

se mogao pripremiti za budući život — »tavola e letto«. Javio je Batelu da uputi pronađeni predmet »il pestello di piombo« Lucianiju.

Broj 149

P. K. — T. L.

Subota, (1870?)

Fidler je izrazio mišljenje da bi Melesoco mogao biti feničko božanstvo, a u tome ga je podržao i orijentalist Tomasin. Kandler želi da ga Luciani posjeti i podsjeti na to feničko božanstvo, piše o napuštanju (valjda radova na njima) puljskih starina, o Akvileji, o Udinama i drugim stvarima. Obavijestio je prof. Stentu da će ga Luciani posjetiti. Hvali profesorova brata liječnika koji mu je dobro nacrtao mali oltar (l'aretta) iz Sušnjevica te se nada da će on dosta toga učiniti, da neće brinuti o »ciuccio lo in punta« ni o »meneme l'osel« ni »dei Dottoroni Istriana — Sidera Hystriae«.

Broj 150

P. K. — T. L.

Venecija, 12. i

Trst, 14. jula 1871.

Kandler se osvrće na svoju tešku bolest, govori o zabrani tiskanja njegovih »epistola«, o prošlom vremenu kada je narod vladao, jer je sada došlo do »građanskog rata između potlačenih i tlačitelja« što će se pretvoriti u silu protiv pokvarene administracije. Pisma su i uprava o javnim stvarima postali monopol, a u Trstu se vodi borba za monopole. Kandler ne odustaje od svoje nakane o objavljivanju spomenutog predmeta, bez obzira na posljedice. Zatim spominje svoj napis o Kaštelu i poveće djelo koje priprema jedan Kopranić; spominje i predmet sa Željeznih vrata (S. Acazio) koji je Luciani odnio u Venecijanski arhiv, zatim prof. Conze iz Beča koji je također odnio jedan dio sa Željeznih vrata u Rijeci, a za Carski muzej, te prof. Michaelisa koji je prisvojio dio s vrata u Ilirskoj Bistrici i ostavio ga u Berlinu, dok je Helzenger to učinio u Ajdovščini. Kandler javlja da je u Trstu otkriven jedan kaštel te podvrgava oštroj kritici Koprane koji se, pored ostalog, koriste Venecijanskim arhivom i objavljuju lažne dokumente. O rimskim solanama, za koje se zanima Luciani, Kandler će nastojati da pronađe prikupljene podatke. Želi objaviti jedan stari epigraf, koji čuva nekoliko godina, iz Sv. Marije (Čepičko jezero) o nekom Arneriću, Splićaninu, koji je bio navodno najprije venecijanski, a poslije austrijski general (god. 163 . . .). O tome je Kandler pisao Cecchettiju.

Broj 151

P. K. — T. L.

Trst, 19. jula 1871.

Sadržaj epigrafa iz Sv. Marije uputio je u Beč, Split i Veneciju. Nastojat će da mu ih publicira »Giornale Latino«.

Broj 152

P. K. — T. L.

21. jula (1871?)

Kandler se nada da su dostavili plan solana, koji mu je darovao, kao i »epistole« za objavljivanje. Ta njegova pisma su prihvaćena i pohvaljena u Beču. Bolest napreduje i Kandler podnosi jake bolove. Uzda se u liječničku pomoć, ali istovremeno gaji sumnju.

Broj 153

P. K. — T. L.

Trst, 26. jula 1871.

Kandler piše »epistole« na osnovi svojih sjećanja i ubrzano zbog jakih bolova. Upućuje riječi prijekora na račun glasnika udruženja »Minerve«, koji traže dokaze. Kandler lično ne govori o stvarima koje nije provjerio da su istinite, a kamoli da se pri tome služi lažima i nijekanjem »more advolorum«. Skeptik je koji je dosta toga vidio i pročitao, pa poznaje postupke na sudovima.

Vodi računa o Lucianijevim gledanjima na pojedina pitanja.

Broj 154

P. K. — T. L.

Trst, 29. jula 1871.

I u Trstu i u Kopru Kandler je bio predmet rasprava brojnih ljudi. U prilog svog rasuđivanja ističe da »iz dviju poznatih činjenica spoznajemo treću nepoznatu, što je isključivo čovjekova sposobnost, ali koja u njemu sazrijeva učenjem i kulturom«, pa je s vremenom u stanju predskazati i određenu budućnost, ali ne u religioznom duhu. Kandler potkrepljuje primjerima razne metode rada u istraživanju na znanstvenom polju pa, pored ostalog, iznosi da »piščevo poštenje mora manifestirati i vlastitu sumnju ili kvalitet hipoteze koje ipak koriste u spoznaji nepoznatih stvari...« Savjest mu ne dopušta da bude proglašen bijednikom, pored brojnih priznanja »di Asino e di Coglione« koja su mu dodijelili iz brojnih društava, niti može priznati da ne poznaje određena trojna pravila da zaigra »Marco Madonna«.

Broj 155

P. K. — T. L.

Venecija, 30. i
Trst, 31. jula 1871.

Carski list »Provincia« ne prima više konzervatorove »epistole«, zapravo postavlja se uvjet da se one objavljuju svakih petnaest dana ili u još većim razmacima, i to da ne budu upućene istarskim ličnostima, osobito ne svećenicima. Tako se postupilo s Fidlerom koji nije prihvatio to uskraćivanje konzervatoru, zatim su slijedile »anonime camorristiche«, dok je sada opet došlo do napada s namjesnikom i »Vicit leo de tribu Juda« — kaže Kandler. Nastavit će s pisanjem svojih radova u tajnosti. Posebno se osvrće na koperske novine, koje su ranije bile poljoprivrednog obilježja, a zatim su se

počele protiviti proučavanju antičkih stvari i, iznad svega, povijesti. Prema njegovu mišljenju, Istrani, van Kopra, poistovijećeni su s nulom u odnosu na društvo »Atene Istriana«. On je s time suglasan jer je »svaka vlast od boga dana i bog dijeli onome koji je prihvaća«. Posebno ističe svoje loše zdravstveno stanje i svoju kćerku, koja mu je izjavila da je zaostao za pola stoljeća.

Broj 156

P. K. — T. L.

Venecija, 24. i
Trst, 26. augusta 1871.

Kadler se nada da je Luciani primio dva njegova pisma i napis o tračkoj Istri, koje mu je uputio u Veneciju. Iako mu »Provincia« ne prihvaća više pisma, objavit će mu druge sadržaje iz predrimskog doba. Zatim opisuje zemljani lonac s Cresa, veličine rimske amfore, na koji mu je svratio pažnju Scampicchio. Kandler smatra da se u Trstu a i u Istri, osim Labina, pogoršao interes za znanstveni rad: u Trstu zbog silne želje za monopolom, u Istri i u Trstu zbog mržnji, srdžbi i nemara, dok politika »pettegolona« apsorbira sve.

Broj 157

P. K. — T. L.

Venecija, 28. i
Trst, 31. augusta 1871.

Tiskanje radova van Trsta pričinjava Kandleru određene teškoće, iako parobrod povezuje Trst s Koprom šest puta dnevno. Ne zna tko je tamo novi redaktor jer je sve obavijeno misterijem.

Kadler ne želi tiskati sarmatski distih, jer se boji da mu ne premažu kuću petrolejem pa upućuje sadržaje Lucianiju.

»Shto pisach pitach?
Reko Cessaru naschki popioka
Boxje Krapost nevini dah
veliksanstvo mojoj —«

Ponto Lib. IV Ep. 13 stih 23.

Na drugom mjestu:

»Ille ego romanus vates (ignoscite Musae)
Sarmatus cogor plurima voce loqui
Nam didici getice sarmaticeque loqui«.

Ni njegovo pismo, u kojem se govori o crnomorskoj Istri i Ovidiju nisu prihvatili u redakciji već su se tome smijali. Kandler drži da bi bilo poželjno da se tome nasmiju i čitaoci, u trenutku teške društvene stvarnosti, osobito u Trstu gdje se upućuju brojne optužbe na račun ljudi koji upravljaju gradom.

Zlatni i srebrni predmeti koji su nađeni u bazilici u Gradu bit će predmet Kandlerova proučavanja kada dobije potrebna obavještenja. Za sada prosuđuje da pripadaju vremenskom razdoblju od V do XI stoljeća. O tome će obavijestiti Lucianija, jer ih osobno ne može objaviti.

Velika je Kandlerova zabrinutost što mu se Luciani dugo nije javio. Pisao je, također, Scampicchiju u pogledu keltskog koplja koje posjeduje on ili Luciani, No, do sada nema odgovora ni od koga. Pohvalno se izrazio o mnogorafiji o Čepičkoj uvali, koja mu je upućena iz Poreča. Željno očekuje dopunska tumačenja koja se odnose na taj kraj. Kandler je stupio u vezu s Bottijem iz grada Lecce, koji se bavi paleontologijom. Uputio mu je pismo, a kopiju toga pismo dostavio je Giunti sa zahtjevom da ne bude štampana prije nego dospije Bottijev odgovor. Čini se, veli Kandler, da Botti nije očekivao toliko stvari iz ove regije. Predmet »ghianda missile« iz Badije nije još objašnjen. Ni Markhig (?) ni Visentini (?) nisu dali svoje mišljenje o tome. Kandler je uputio fotografiju tog sadržaja u Bazel, dok iz Beča nije primio odgovor. K tome, izvješćuje Lucianija da je Kurija naredila kleru da sakuplja i čuva stare dokumente, kojih, prema riječima Kandlera, postoji još mali broj. Biblioteka u Trstu ne radi, Arhiv je zatvoren, Buttazzoni je teško bolesan, Gregorutti je suviše zaposlen, dok je Barsan pravi »pizzicagnolo«.

»I tako pri kraju 1871. nebo se naoblačilo kao i ono na trgu... Mržnje, mržnje, mržnje, udarci... Moja kuća je prava bolnica...« — završava svoje posljednje pismo Kandler Lucianiju.

P. S.

U zbirci pisama sačuvana je i osmrtnica dra Pietra Kandlera, koja je bila upućena Lucianiju u Veneciju.

Biografska bilješka

Poznato je da je Pietro Kandler, potomak Chandlera koji su u prošlosti pribjegli iz Škotske u Austriju, posvetio sav svoj život društvenom, političkim, administrativnom radu i naučnom stvaranju. Od svoga ranog životnog i političkog opredjeljenja nije nikada odustao, pa je i zbog toga osjećao do posljednjeg trenutka života svu težinu srdžbi i mržnji mnogih poznatih ličnosti svoga vremena. Brojni se njegovi kritičari slažu da je Kandler bio kompleksna ličnost, te da su i njegovi radovi vrlo složeni.

Evo nekoliko bitnih činjenica, koje je o sebi i svojim precima Kandler napisao u biografiji god. 1857:

Rodio se u Trstu 23. maja 1806. od oca Paola i Giovanne Ceruti. Njegov se otac, još kao mladić, priključio Teritorijalnoj miliciji pa je poslije četrnaestogodišnje vojne službe postigao oficirski čin. Sličan životni put, u službi u austrijskoj vojsci, prošao je i njegov djed (po majci), koji je bio liječnik u tršćanskoj Gradskoj miliciji, kao i njegov ujak, vojni kirurg, koji je podlegao koleri. Kandler ističe da mu je otac služio isključivo u austrijskoj vojsci. Poslije dolaska francuskih osvajača u ove krajeve otac se posvetio učiteljskom zvanju i crtanju.

Tu je profesiju obavljao i poslije povratka austrijske administracije sve do svoje smrti. Budući da je Kandler potjecao iz takve obitelji, i kao rođeni Trščanin, želio je služiti svome caru i interesu grada Trsta. Nakon završetka

pravnih nauka, svoju prvu praksu obavljao je kod dra de Rossettija, gradskog prokuratora (pravobranioca), kojeg je kasnije, nakon njegove smrti, zamijenio na toj tada vrlo časnoj dužnosti. U više navrata bio je i predsjednik Gradskog savjeta, a na toj su ga funkciji zatekli i poznati burni događaji iz 1848. godine.

Kandler i članovi Savjeta uputili su se istoga dana grofu Salmu, koji je upravljao gradom, da pred njime dadu svečanu izjavu da će Trst ostati vjeran caru. Odmah poslije izjave Savjet je bio raspušten. Kandler je ponovno bio izabran u to tijelo 1850. god. i ostao u njemu nekoliko godina. Nije prihvatio poslanički mandat za Frankfurtski parlament, već se uputio, zajedno s Revoltellom, u Innsbruck da bi predao lično caru 11.000 potpisa Trščana, Istrana i Dalmatinaca u znak lojalnosti, ne mareći za brojne opasnosti kojima je bila izložena njegova obitelj. Na taj su ga čin ponukala njegova lična osjećanja, te je od cara primio i dobru pismenu poruku za grad Trst.

Iako nije bio član Gradskog savjeta 1848, ostao je u stalnoj vezi s ministrom Stadionom, odazivao se na pozive, postao je članom Carske akademije nauka, konzervatorom za Primorje, braniteljem Braka i drugo.

Kandler je pokrenuo i pitanje izučavanja vlastite historije, misleći pri tome na austrijsku, koja se tu stvarala već pet stoljeća, pa nije bilo potrebno tražiti neku drugu imaginarnu.

Bio je član brojnih domaćih i stranih akademija, služio je i on miliciju, dospjevši do čina kapetana, te se kasnije zbog poodmaklih godina povukao. Mnoge je dužnosti, osim općinske, obavljao dobrovoljno. Na kraju svog životopisa istaknut će da ima pored carske blagonaklonosti i blagoslov pape i biskupa te, pošto je rođen kao Austrijanac i katolik, u ovoj životnoj dobi koja je u laganom »padu«, nešto bolje ne može poželjeti.

Riassunto

MANOSCRITI E ALTRI DOCUMENTI STORICI NELLA BIBLIOTECA CIVICA A POLA (V PARTE)

L'autore prosegue la pubblicazione di ampi regesti della corrispondenza di P. Kandler a T. Luciani nell'ultimo periodo della sua intensiva creazione e vita (1869—1871).